

Różne spojrzenia na przemoc

redakcja naukowa:
Renata Szczepanik i Joanna Wawrzyniak

Spis treści

Wstęp7
------------------------	-----------

Część I. Oblicza przemocy

Łukasz Zaorski-Sikora	
Drogi zła17
Joanna Wawrzyniak	
Dom i rodzina jako środowisko przemocy.	
Przegląd wyników badań w wybranych krajach Europy33
Małgorzata Kosiorek	
Przemoc symboliczna w edukacji47
Jan Maciejewski	
Agresja w środowisku szkolnym. Kontekst socjologiczny55
Katarzyna Dojwa	
Przemoc wśród nieletnich65
Krzysztof Fuerst	
Praca wychowawczo-resocjalizacyjna	
a zachowania agresywne nieletnich. Głos praktyka79
Anna Watoła	
Przemoc i agresja wśród dzieci w przedszkolu. Wybrane zagadnienia89
Wanda Baranowska	
Agresja u dzieci z ADHD – objaw syndromu	
czy konsekwencja braku wsparcia społecznego?97
Michał Iwanek	
Mobbing. Prawne ujęcie problemu111
Lidia Selerzyńska-Martela	
Przemoc instytucjonalna na przykładzie domów pomocy społecznej119

Część II. Kulturowo-społeczne uwarunkowania przemocy

Renata Szczepanik, Edyta Pietrzak	
Przemoc seksualna wobec kobiet w miejscu pracy.	
Identyfikacja zjawiska i jego źródła 135
Agnieszka Nowakowska	
Konstruowanie męskości. U źródeł przemocy interpersonalnej 147
Joanna Roszak	
Kulturowe usankcjonowanie alkoholu i przemocy 167
Iza Desperak	
Propagowanie przemocy w czasopismach dla dzieci i młodzieży na przykładzie „Płomyczka” w latach 80. 183
Mariała Świdowska	
Czy agresja jest wrodzona? 197

Część III. Profilaktyka przemocy

Daria Modrzejewska	
Kompleksowe podejście w działaniach profilaktycznych. 209
Lucia Tomašková	
Przeciwdziałanie absencji szkolnej na Słowacji. 217
Aleksander Samek, Adrianna Surmiak	
Miłość, seks, pornografia – tematy ważne dla młodzieży. 225
Sylwia Spurek	
Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie 241
Marzena Kordaczuk-Wąs	
Interwencja, wsparcie, edukacja.	
Trzy wymiary reakcji policji na zjawisko przemocy w rodzinie. 251
Sebastian Sosnowski	
Zachowania agresywne a bezpieczeństwo osobiste funkcjonariuszy policji. 271
Nota o autorach. 283

Wstęp

Przemoc jest specyficznym obszarem badań naukowych i praktyki społecznej. Z jednej strony, rządzi się skomplikowanymi mechanizmami i obejmuje szerokie spektrum rodzajów i form. Z drugiej, zjawisko to jest na tyle nośne medialnie, że rodzi i utrwała wiele mitów społecznych, a wśród nich przekonanie: „współczesna młodzież jest bardziej agresywna niż kiedyś”, „bezrobocie i bieda rodzi przemoc w rodzinie”, „szkoła jest bezradna wobec przemocy uczniowskiej” itp. Obok określonej diagnozy problematyki i wskazania na prawa i źródła przemocy, najnowsze opracowania podejmujące problematykę przemocy powinny przeciwdziałać tworzeniu się i utrwalaniu tych szkodliwych społecznie mitów dotyczących przemocy, których konsekwencją jest na przykład rosnące przekonanie społeczne dotyczące konieczności wzrostu dyscypliny i rygoryzmu w wychowaniu, a także ryzyko negatywnej stygmatyzacji (np. postrzeganie uczniów jako „potencjalnych” sprawców, sięganie do idei i praktyki „groźby kary”). Przekonania takie oraz wzrost zainteresowania społecznego szkodliwością przemocy spowodowane jest przede wszystkim ostatnimi doniesieniami medialnymi

o maltretowanych dzieciach w rodzinie, w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i okrucieństwie w relacjach rówieśniczych wśród uczniów. Niekiedy rozpatruje się przemoc uczniowską w kontekście kryzysu autorytetu nauczycielskiego. Postuluje się więc zaostrzenie dyscypliny w szkole, wprowadza ograniczenia i kontrole. Dochodzi więc do swoistego paradoksu: środkiem wychowawczym i profilaktycznym staje się kamera monitorująca zachowania uczniów poza klasą szkolną. Te zachowania z kolei kreują określony, negatywny klimat wychowawczy instytucji. Stanowią swoisty dowód „na istnienie zła w uczniach” i stwarzają źródła kolejnych zachowań patologicznych.

Badacze zjawiska słusznie akcentują rolę wychowania w procesie zapobiegania zachowaniom agresywnym i sięganiu po przemoc. Źródeł wiedzy dla praktyki oddziaływań profilaktycznych należy szukać w teoriach i koncepcjach wyjaśniających agresję i stosowanie przemocy (teorie psychologiczne, socjologiczne, koncepcje integrujące określone stanowiska teoretyczne). Nie istnieje całościowa i w pełni zadowalająca teoria wyjaśniająca zachowania agresywne i przemoc, jednakże dopiero świadomość poszczególnych stanowisk teoretycznych pozwala na kompleksowe przeciwdziałanie agresji i przemocy.

Wzrost wiedzy na temat przemocy, a także rozwój instytucji zorientowanych na ochronę praw człowieka powoduje możliwość nowej kategoryzacji zjawiska i tworzenia rozmaitych klasyfikacji. Identyfikowane i opisywane są nowe jej odmiany (np. mobbing, molestowanie seksualne), a także wskazywane potencjalne źródła (np. w teoriach feministycznych) i przestrzenie (np. przemoc w miejscu pracy). Jeszcze w drugiej połowie XX wieku zjawiskiem przemocy zajmowali się jedynie kryminolodzy. Współcześnie panuje słuszne przekonanie, że wnikliwe rozpoznanie zjawiska oraz sformułowanie podstaw teoretycznych dla skutecznej profilaktyki i przeciwdziałania wymaga interdyscyplinarnego ujęcia problematyki. Tendencja ta ma swoje odbicie w strukturze niniejszego opracowania.

Książka składa się z trzech części. Zjawisko przemocy zostało scharakteryzowane w następujących kontekstach: współczesne oblicza, źródła kulturowo-społeczne oraz profilaktyka.

Część pierwszą monografii pt. **Oblicza przemocy**, otwiera artykuł **Łukasza Zaorskiego-Sikory**, którego celem jest ukazanie obecnego w kulturze zjawiska estetyzacji zła. Zło zawsze było kuszące i atrakcyjne wtedy, gdy

pojawiało się w kostiumie sztuki i literatury. Zło istniejące na gruncie twórczości artystycznej było zwykle złem „namiętnym” i zarazem „oswojonym” – nie niosącym groźby rzeczywistego zagrożenia. Autor podejmuje próbę odpowiedzenia na pytanie, czy współcześnie mamy do czynienia ze szczególnie estetyczną złą.

Dom i rodzinę jako środowisko przemocy opisuje **Joanna Wawrzyniak**, analizując sytuację kobiet, dzieci oraz osób starszych jako najczęstszych ofiar zachowań agresywnych w wybranych krajach Europy. Autorka charakteryzuje zarówno specyficzne czynniki wpływające na pojawianie się przemocy w środowisku osób najbliższych ofierze, jak i sytuacje utrudniające lub wręcz uniemożliwiające niesienie pomocy i działań profilaktycznych. Przemoc – głównie wobec kobiet – będąc w wielu środowiskach warunkowana kulturowo, jawi się jako wielokrotnie trudniejszy problem do rozwiązania.

Przemoc symboliczna w edukacji, o której pisze **Małgorzata Kosiorrek**, to zjawisko coraz częściej podejmowane przez współczesnych pedagogów. Autorka podnosi zagadnienie stosowania technik umożliwiających współdziałanie systemu edukacyjnego z politycznym poprzez utrwalanie bądź modyfikację zachowań uznanych za odpowiednie w aspekcie wiedzy i władzy. Działaniom tym podlegają nie tylko uczniowie, lecz i sami nauczyciele oraz inni pracownicy placówek oświatowych, a zagadnienie owo często postrzegane bywa jako zjawisko pozytywne w aspekcie wychowania, czego charakterystykę znajdujemy w artykule.

Agresja w środowisku szkolnym jest zjawiskiem zajmującym nie tylko pedagogów i psychologów, lecz także socjologów i w takim właśnie kontekście ukazuje nam ten problem **Jan Maciejewski**. Opisując najczęstsze formy przemocy szkolnej i rówieśniczej, zwraca uwagę na mnogość kreujących ją czynników oraz przyczyn tkwiących w samej rodzinie, w nieprawidłowej socjalizacji, postawach rodziców i nauczycieli. Znaczną rolę w wywoływaniu postaw agresywnych u dzieci szkolnych autor przypisuje oglądanym programom telewizyjnym, grom komputerowym oraz produkcjom kinowym.

Problematykę przemocy wśród nieletnich kontynuuje **Katarzyna Dojwa**, prezentując wyniki badań własnych nad tym zjawiskiem. Analiza wyników m.in. potwierdza hipotezę o złym wpływie nieodpowiedniego środowiska nieletnich doświadczających przemocy oraz o negatywnym wpływie

brutalnych scen w telewizji i w grach komputerowych. Niewłaściwe wzory wychowawcze w rodzinie i jej nieudolność w sprawowaniu funkcji kontrolnej to kolejne z przyczyn przemocy badanej przez autorkę artykułu, która sugeruje możliwość ograniczenia tego szkodliwego zjawiska wśród dzieci i młodzieży poprzez realizowanie szeregu różnych działań, jak: trening umiejętności społecznych w szkole, program interwencji i prewencji wobec przemocy, koncepcję wewnątrzszkolnego doskonalenia nauczycieli, mediacje pomiędzy sprawcami a ofiarami.

Przemoc i agresja wśród dzieci w przedszkolu jest zagadnieniem nienowym i coraz częściej badanym przez pedagogów. **Anna Watoła** podejmuje próbę scharakteryzowania zachowań agresywnych wśród dzieci w badanych przez siebie przedszkolach. Autorka dochodzi m.in. do wniosku, że im mniejsze dzieci, tym łatwiej jest nauczycielowi zapanować nad ewentualnymi przejawami agresji, traktowanymi w większości przypadków jako zjawisko rozwojowe. Najwięcej zachowań agresywnych prezentują dzieci w pierwszym roku uczęszczania do przedszkola; starsze przedszkolaki wykazują zazwyczaj zdolność do nabywania i wypracowania społecznie akceptowanych form zachowania i rozwiązywania problemów.

Agresja u dzieci z ADHD opisywana przez **Wandę Baranowską** dostarcza refleksji na temat braku zrozumienia i wsparcia ze strony nauczycieli oraz środowiska rówieśniczego dla dzieci z tym zespołem. Nadpobudliwość oraz impulsywność brana często za przejaw agresji i karana przez nauczycieli, staje się przyczyną rzeczywistej agresji przejawianej przez dziecko z ADHD w odpowiedzi na nadmierny (niesprawiedliwy) atak. Nieznajomość postaw i zachowań leżących w naturze tej dysfunkcji powoduje słabą rozpoznawalność ADHD i co za tym idzie – możliwości korzystania z terapii. Wobec takiego stanu rzeczy dzieci z nadpobudliwością psychomotoryczną i deficytem uwagi są zwyczajowo uznawane za dzieci niegrzeczne i agresywne.

O zgoła odmiennym dylemacie współczesności, jakim jest problem prawnego ujmowania mobbingu, pisze **Michał Iwanek**, prezentując sytuację w wybranych krajach Europy w kontekście przepisów regulujących sankcję wobec zachowań mobbingowych i dyskryminujących. Mobbing jako zjawisko najpowszechniej występujące w środowiskach zawodowych i związane z naruszaniem dóbr osobistych, zostało obarczone ostrymi sankcjami karnymi w wielu krajach Unii Europejskiej, gdzie problem zauważono

i rozpoczęto z nim walkę znacznie wcześniej, niż umożliwiało to prawo w Polsce, gdzie wciąż nie ma odrębnych przepisów antymobbingowych.

Magdalena Selerzyńska-Martela opisuje przemoc instytucjonalną w domach opieki społecznej, które umieszczone są w kategorii instytucji totalnych. Ze względu na specyfikę tego rodzaju placówek, powstaje szczególna forma uzależnienia między opiekunami a podopiecznymi. Autorka, wśród najczęściej występujących form przemocy w instytucjach opieki całodobowej wyróżnia niewłaściwe sposoby komunikowania się z podopiecznymi, poniżanie i naznaczanie osób zależnych, manipulowanie pensjonariuszami i personelem. Maltretowanie instytucjonalne, szeroko analizowane przez autorkę, sprowadza się do deficytów w konstytucyjnym prawie poszanowania godności człowieka, będącego podopiecznym instytucji totalnej, jakim jest dom opieki społecznej.

Drugą część monografii, pt. **Kulturowo-społeczne uwarunkowania przemocy** stanowi próba analizy wybranych czynników kulturowych, tkwiących w społeczeństwie, charakteryzujących się znaczącym wpływem na pojawianie się, a także usprawiedliwianie przemocy. Jedną z tego rodzaju form jest molestowanie seksualne, opisywane przez **Renatę Szczepanik** i **Edytę Pietrzak**. Wśród przyczyn bagatelizowania upokarzających zachowań (głównie) mężczyzn wobec zależnych od nich – w sensie służbowym – kobiet jest stereotypowe postrzeganie ról męskich i żeńskich w społeczeństwie. Autorki prezentują formy i typy molestowania jako nieakceptowanej formy kontaktu, rozwiewając stereotypowe pojmowanie samego terminu „molestowanie”, które – kojarzone dość wąsko i jednoznacznie – powoduje najczęściej milczenie ofiar tego rodzaju traktowania. Motywy i źródła molestowania przedstawione przez autorki artykułu budzą refleksje nad siłą kulturowych i socjalizacyjnych wpływów w funkcjonowaniu człowieka.

Agnieszka Nowakowska, opisując proces konstruowania męskości, posługuje się ugruntowanymi społecznie teoriami na temat pojmowania i znaczenia męskości w codziennym funkcjonowaniu. Mit męskości towarzyszący zarówno kobietom, jak i samym mężczyznom na co dzień powoduje wiele trudnych i szkodliwych sytuacji, jedną z których jest przywiązywanie nadmiernej wagi do fizyczności demonstrowanej przy pomocy siły i przewagi fizycznej. Atrybuty te są powszechnie uważane za męskie, a to oznacza w społecznie ugruntowanym modelu postrzegania rzeczywistości, że powinny dominować.

Kolejnym społecznie zaakceptowanym schematem, o rzeczywistym podłożu, jest związek przemocy z alkoholem, który opisuje **Joanna Roszak**. Autorka przytacza wyniki badań, mówiące o ścisłym współlistnieniu alkoholizmu i stosowania przemocy wobec najbliższych, w tym dzieci i kobiet najczęściej. Choć świadomość tego rodzaju zależności jest w Polsce coraz wyższa, w kwestii piętnowania czy karania sprawców daje znać o sobie silne uwarunkowanie kulturowe w społecznym odbiorze problemu alkoholu w powiązaniu z przemocą. Ignorowanie przemocy w rodzinie, także przez samych policjantów, oraz stereotypowe postrzeganie picia alkoholu jako męskiej czynności przez społeczeństwo powoduje zawężanie szans na skuteczną pomoc ofiarom związku alkoholu z agresją.

Przemoc ukrywaną pod pozorem treści wychowawczych i hobbystycznych w czasopiśmie dla dzieci w średnim wieku szkolnym w latach 80. ubiegłego wieku wnikliwie opisuje **Iza Desperak**, analizując „Płomyczek”. Autorka, posługując się podziałem na przemoc nieakceptowaną, czyli atak oraz akceptowaną, czyli obronę – przytacza liczne przykłady bardzo obrazowych, wręcz drastycznych opisów agresji i przemocy, także rówieśniczej. Z analizy dokonanej przez autorkę wynika, że treści brutalne i agresywne umieszczane były w tym czasopiśmie w celach wychowawczych oraz propagandowych. Wpłatanie w treści patriotyczne bądź edukacyjne – miały służyć zobrazowaniu wartości, jakie ówczesny system społeczno-polityczny uznawał za pożądane u młodych ludzi.

Przedstawiając determinanty występowania agresji, **Mariola Świderska** stara się udzielić odpowiedzi na pytanie: czy agresja jest wrodzona? Analizując kolejno koncepcje: biologiczną, psychospołeczną oraz społecznego uczenia się, autorka rozważa, w jakim stopniu człowiek jest w stanie zapanować nad formami swojego zachowania. Prezentując badania przeprowadzane z udziałem zwierząt, małych dzieci i dorosłych ludzi, a także osób chorych neuropsychologicznie, nie znajdujemy potwierdzenia założenia o wrodzonej agresji.

Część trzecia monografii pt. **Profilaktyka**, to w większości treści i rezultaty praktycznych działań – badań i programów realizowanych w obszarze przeciwdziałania i zapobiegania różnorodnym formom przemocy, których podłożem może być zarówno trudna sytuacja rodzinna, złe wzorce postępowania, alkohol, jak i frustracja wynikająca ze złej pozycji materialnej lub społecznej.

Zasadność kompleksowego podejścia w działaniach profilaktycznych wobec przemocy opisuje **Daria Modrzejewska**, analizując problem występowania mobbingu w szkole. Posługując się trzystopniową klasyfikacją działań profilaktycznych, zwraca uwagę na konieczność środków zaradczych na wszystkich poziomach wraz z eliminacją czynników ryzyka i wzmacnianiem czynników chroniących w funkcjonowaniu uczniów jednocześnie.

Zagadnienia związane ze szkołą jako środowiskiem istotnym dla rozwoju młodych ludzi kontynuowane są w artykule **Lucii Tomasekovej**. Prezentuje ona wyniki raportu na temat absencji wśród uczniów szkół podstawowych na Słowacji, ujmując problem w kategorii zagrożeń wykluczeniem społecznym dzieci przedwcześnie kończących edukację. Autorka zwraca szczególną uwagę na redukcję absencji w wyniku realizowania programów (2002–2005) motywujących dzieci do kontynuowania edukacji w celu zwiększenia swoich szans na rynku pracy i polepszenia statusu materialnego, jako poważnych atrybutów w walce z wykluczeniem społecznym i dyskryminacją.

Innym, niezwykle poważnym problemem w przypadku młodzieży szkolnej – najczęściej gimnazjalnej i licealnej, jest zjawisko wykazywania zachowań ryzykownych, takich jak przedwczesna inicjacja seksualna, uzależnienie od pornografii, a także prostytucja. O konieczności działań wczesnoprofilaktycznych zapobiegających przemocy seksualnej wśród młodzieży piszą **Aleksander Samek** i **Adrianna Surmiak**, rysując portret współczesnego nastolatka pragnącego korzystać z życia na równi z dorosłymi i kreowanego przez współczesny model konsumpcji narzucany przez media, w których seks jest towarem jak każdy inny. Przemoc symboliczna o podłożu seksualnym odbywająca się wobec dzieci i młodzieży, kreuje rzeczywistość, w której coraz częściej młodzi ludzie biorą udział. Tego rodzaju zachowania, będące oczywistą formą przemocy, wpływają destrukcyjnie na ich rozwój emocjonalny i psychospołeczny, w związku z czym autorzy podnoszą konieczność edukowania młodzieży w zakresie kojarzenia seksu z miłością oraz konieczności budowania trwałych związków.

Sylwia Spurek przedstawia genezę i okoliczności powstania Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Potrzeba skonstruowania takiej regulacji prawnej zrodziła się z przeświadczenia o szczególnym charakterze przestępstwa popełnianego wobec własnej rodziny, polegającego najczęściej na różnorodnych formach znęcania się, a związanego z nader częstym faktem, że sprawca i ofiara pozostają w stałym kontakcie, na przykład

zamieszkując wspólnie. Autorka opisuje trudności, jakie napotyka ochrona ofiary, liczne uwarunkowania umożliwiające wszczęcie prawnego postępowania oraz wiele istotnych czynników stanowiących podstawę i tło ustawy.

Marzena Kordaczuk-Wąs, przytaczając liczne statystyki z pracy policji, opisuje trzy płaszczyzny działań funkcjonariuszy wezwanych do interwencji w sytuacji przemocy domowej w ramach programu „Niebieskie Karty”. Interwencja opisywana jest przez autorkę jako czynności zmierzające do przerwania dramatycznego zajścia z użyciem przemocy wobec słabszych (najczęściej dzieci, partnerki). Wsparcie jest szeregiem działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa domownikom, natomiast edukacja odnosi się zarówno do ofiar przemocy, jak i do jej sprawców i dotyczy sposobów uzyskania pomocy w rozwiązaniu problemów – odmiennych, choć wymagających podobnego zaangażowania w zmianę postaw i zachowań.

Tematykę interwencji policji w sytuacjach związanych ze stosowaniem przemocy i jawną agresją kontynuuje **Sebastian Sosnowski**. Autor ujmuje zagadnienie w kontekście bezpieczeństwa samych policjantów, narażających się na atak sprawcy różnych form przemocy. Cytując statystyki przedstawiające w liczbach i formach (lata 2000–2006) zjawisko napaści na policjantów wypełniających obowiązek interweniowania, ocenia sytuację prawną regulującą akty przemocy wobec policjantów negatywnie. Próba klasyfikacji przyczyn takiego stanu rzeczy prowadzi autora do wniosku o konieczności poszerzenia uprawnień policji oraz jej nieustannego doksztalcania, jednocześnie z podnoszeniem poziomu świadomości ponoszenia kar przez agresorów.

Publikacja ta, mimo swojej interdyscyplinarności i szerokiego traktowania problemu przemocy w społeczeństwie, nie wyczerpuje zagadnienia. Jest zaledwie wstępem do dalszych analiz, wszechstronnych badań i poszukiwań optymalnych rozwiązań. Profilaktyka przemocy i jej przeciwdziałanie powinny angażować wszelkie środowiska społeczne do działań na różnych poziomach rozpoznania i interwencji. Tylko szerokie i dogłębne analizowanie problemu z wielu perspektyw zwiększy szanse na poznanie i opanowanie tego destrukcyjnego zjawiska.

Renata Szczepanik i Joanna Wawrzyniak